

Teleki Béla (Székesfehérvár):

Enese nemzetség

Amikor ünnepeinken magyar zászlót alig látni az otthonokon, akkor tudjuk, hogy nemzetünk beteg, nagyon beteg. Valami különös átok tartja szánkat csukva, kezünket távol a nemzeti jelképektől, témáktól. Ezáltal nem kevesebbet veszítünk, mint múltunk megértését, amely elődeinknek minden korban erőt adott. Nevethetnénk támad az archaikus földrajzi elnevezéseken, az egy-kaptafára-való családneveken. Pedig inkább sirathatnánk azt az ösiséget, amit képviselnek, és aminek ismerete híján idegeneknek érezhetjük magunkat saját hazánkban.

Régészetünk bámulatos összefüggésekre derít fényt a magyarság kulturális örökségéről (lásd még: Torma Zsófia - Hazánk népe és mythosának maradványai. Deés, 1896). Településeink történetét vizsgálva családokat találunk, illetve nagycsaládokat - azaz nemzetségeket -, akik ezen a földön először szerveztek tartósan államot. Amikor egy családnevet tekintünk eredeti vonatkozásban, mindenképpen magyarázatokat keresünk a név előfordulására, etimológiai összefüggéseire. Tehetjük ezt abból a tételtől kiindulva, hogy minden család ősi, minden név történeti fejlődést mutat. A kérdés csak az, mit jelent ez a leszármazottakra nézve? Mit jelent a névadó község lakosaira nézve, az ő identitásuk szempontjából?

Ha problémáink és társadalmi feszültségeink kulcsát kutatjuk, vissza kell tekintenünk a hátunk mögé, sőt, teljes mellszélességgel meg kell fordulnunk és meg kell hajolnunk az ősök kultúrája előtt. Ennek egy mintáját követjük végig az Enese nemzetség, Enese település és családjainak történetén keresztül.

Nemzetségi őseredet

Az Enese nemzetség donorja az *Enese* személynév. Enese (Enéh, Ené, Enet) a legendás Hunor és Magor anyjának neve. Jelentése a mai ünő-vel függ össze, mely *ené/iné* alakban az altáji népeknél fiatal nőtény szarvast jelöl. Az Enese ebben az értelemben az *Enéh/Eneth* kicsinyített alakja, -s képzővel. Eneth-nek hívták Ménrót (Nimród) feleségét, aki a Szentírás szerint Noé közvetlen leszármazottja, az „első uralkodó a földön” (Ter 10,8).

Az m-n hasonulás összefüggésbe állítja az *Emese* és *Enese* szavakat. Az *Emese* jelentése ugyanis „anyácska”, ráadásul az Árpád-ház ősanjaként ismeri Kézai Simon és Anonymus-féle krónika. Úgy tűnhet, hogy Ménrót-nak és Álmos apja Ügyeknek is Enese volt a (fő)felesége, legalábbis a két legenda személye összekapcsolódik. DÜMMERTH (2003) szerint Attila is a Turul-nemhez tartozott, ez adja a magyar honfoglalás legitimációját. DÉMÉNY (1996) éppen ezzel az Oszmánok eredetmondájában véli felfedezni az *Emese*-legendát, pontosabban annak történeti megerősítését, tekintve, hogy a miénknél száz évvel későbbi. A csodálatos fogantatáshoz egyedül Kürosz (Círusz, Kurus) perzsa király születésének története hasonlítható, az ókori görög történetíró Ktésziász lejegyzésében.

Emese álma a nagyszentmiklósi kincs egyik korsóján (rajz, julianusbaratai.blog.hu)

Emese álmának mondájában a turulmadár (kerecsensólyom) megtermékenyíti a fejedelemsasszonyt, akinek méhéből a Turul-nem, a mi Árpád-dinasztiánk származik. Ivadéka a magyar törzsszövetség uralkodóit adták 500 éven keresztül, leányágon pedig egészen az utolsó magyar királyig, IV. Károlyig. Ősi istenanyaságának kultusza egyféleképp összefonódott a kereszténység Mária-tiszteletével. Az égi foganású, megváltót szülő nő az, akit népnyelven ma is *Boldogasszonynak* hívunk. Általa „vessző kél majd Jessze törzsökéből és hajtás sarjad gyökereiből” (Iz 11,1-2). De ne botránkoztasson meg senkit ez a mitikus-bibliai párhuzam, hiszen az isteni megváltásról tudjuk, hogy az emberi szellem fel volt rá készítve, gondolkodásunkba beleillett a krisztusi életáldozat értelme. Mindezen kifejezések, szavak és felfogások az emberiséggel egyidősek.

NAGY (1968) magyarázatában az *eme* sumérul anyát jelent, az *emes* „az, aki táplál”, az *emat* pedig táplálék. Ebből ered az *emlő* (táplálószer), *emse* (fiatal nőállat), *emésztés* és *emő* („szopó”, mint csecs-emő) szavunk. FERCSIK - RAÁTZ (2009) egy töből származónak mondja az Enesét és *Emőké*t. Az Enéh-Eme tőnek ókori helynévlenyomata is van. *Emath* a szíriai Hamá városának eredetije, tőle délre fekszik *Emesa* nevű település, a mai Homs. Ezt a területet ugyan nem fedi Nimród feltételezett királysága, csak a sumér-utód akkádok Kr. e. 2300 körüli hódítása tette magáévá.

Egy másik megközelítés az anath-eneth hangzsváltozás. A mezopotámiai népek a világ teremtetőjeként ismerték *An*-t. *An* társa *Anat* volt, ezen a néven tűnik fel a mondabeli Baál felesége is. *Anat* istennő kultusza a nyugati szemitákat jellemezte, akik a Földközi-tenger partján éltek. A terület Kr. e. 2000 körül került indoeurópai népek fennhatósága alá, a turániak északra szorulva (altáji népekként) a uráliakkal keveredtek - így született magyarságunk. Az *Anath/Eneth/Enéh* név tehát sumér-rítusú papnőket jelölt, akiknek hagyománya egészen az Árpád-házig vezethetett - az Enese, illetve Boldogasszony-kultuszban.

A név önmagában így a tarján (vagy megyer) vezértörzs Turul fejedelmi nemzetségéhez köthető papnő-társulást takar. Mint ismeretes, a legendás elemeken túl az ősmagyar társadalom nőjogú örökösödést tartott fenn. JAKSA (1997) felidézi, hogy a leánykérés eredetileg kincsekkel való megváltást jelentett. Úgy összesíthetnénk az ókori papnők hivatását, hogy az előkelő családok gyermekei elzártan nevelkedtek, míg férjhez nem adták őket. Ez az intézmény a kereszténység felvételével szűnt meg, illetve változott zárdai tartózkodássá. A leányági Enese-nemzetség ezért még az oklevelek kora előtt átfordult férfivá - női nevét egyedülálló módon megőrizve.

Enese helynevek

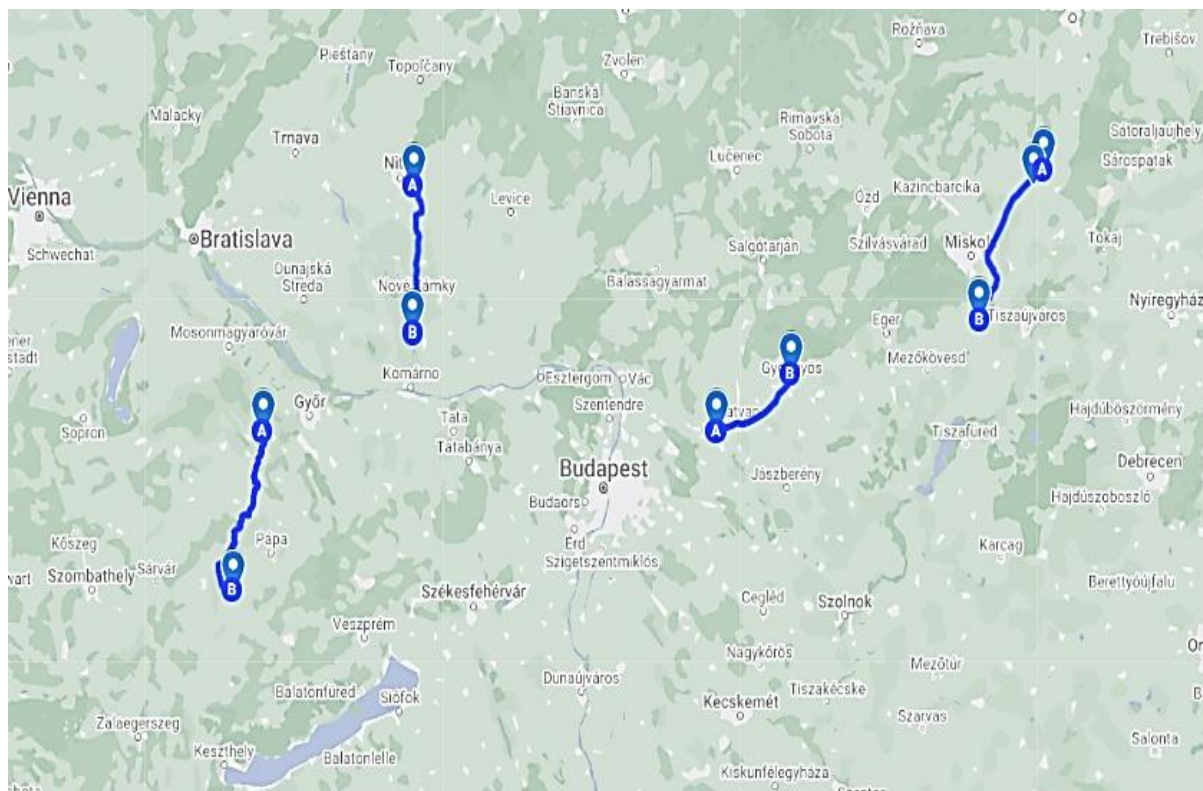
BÁTKY (1922) szerint az *ünő* szót magában hordozó - valaha volt - településnév Inateleke, Yüneszakolya (Szabolcs m.), Hene/Henye (Tolna és Zala m.), Ind (Bihar m.), Inke, Inse, Inesfalva (Zala m.), Inese/Enese (Győr m.), Incse/Encsel (Kolozs m.), Inárcs (Pest m.), Zünöse/Szinese (Vas és Zala m.), *Enesd* (Somogy m.), Eneruh/Enerő (Zemplén, Abaúj, Szabolcs m.), *Encs/Encse* (Heves, Abaúj m.), *Encsencs* (Szabolcs m.), Enyed ill. Enying (Sopron és Veszprém m.). A rokon *emő* szóra *Emőd* (Borsod m.) és *Emőke* (ma Nagymőke, Nyitra m.) településeket találjuk.

Az egykori Révjenő (Pest m.) nevének ’-jenő’ tagja ’-enach’ írásmódban szerepelt a kun Karcag nemzetség okleveleiben, amit akár olvashatnánk ’-enes’-nek is. Kelet-Magyarország XIV. századi kun telepei azonban nem hozhatók összefüggésbe nyugat-magyarországi honfoglalás kori telepekkel. Hasonlóképp el kell vetnünk az Ina- és Enyed-településeket, szórásuk végett.

A Vay család Gergely-Emes (tunyogi) ágának személynév hagyományára talán magyarázatot adhat az, hogy a Péc nemzetség - KARÁCSONYI (1900) szerint - örökbefogadta a Vay családot, márpedig a nemzetségi központ (ma Felpéc) Enesével szomszédos, a Rába-Marcál választja el. Encs személynévre is találunk példát, a somogyi Boldogasszonyfa (mellette egykor Enesd) első birtokosában. CSÁNKI-val (1890) Boldogasszony települést találunk még Moson, Pest (Káta, Bódogfalva), Szabolcs (Báka), Heves (Réde), Vas (Kerek-Boldogasszony), Zala (Dergecsej, Örs, Páh), Valkó (-falva), Bihar (-teleke és -falva) illetve Csanád megyékben. Az m-n hangzsváltás kapcsán Emese-Emes-Emse településeket keresünk, melyekből *Emse/Emese* Pest megyében, *Emsedföldre* (elírásban Empsedfelde, másképpen Dénesszeg) Veszprém-ben, *Eme* (Imely) Komáromban található. Mármint, mi a kapcsolat e nevek között?

Emse település helyét az Emse-patak jelzi Kartal és Tura között, mintegy 25 km-re a Gyöngyöshöz tartozó Encs pusztától. Emsedföldét CSÁNKI (1890) Vid és Csögle közé helyezi, 60 kilométerre Enesétől, a Marcál másik oldalán. BÁTKY (1923) arról is említést tesz, hogy mind Emse, mind Emsedföldre Emese-helynevek, utóbbi a „Szalóky-nemzetség” alapítása. Ezalatt nyilván a Szalók-nem nemesszalóki ágát kell értenünk, ugyanis a Marczal folyó és a Halyagos patak között „Szalók földjének” nevezik. A Szalók nemzetség Anonymus általi szerepeltetése viszont nyilvánvaló koholmány, új szerzemények igazolására szolgál. Ez magyarázhatja a megváltozott névadást is (Dénesfalva, illetve Dénesszeg), valamint JUHÁSZ (2019) megállapítását, miszerint a Szalókok Veszprém-ben csak a XII. századtól birtokoltak.

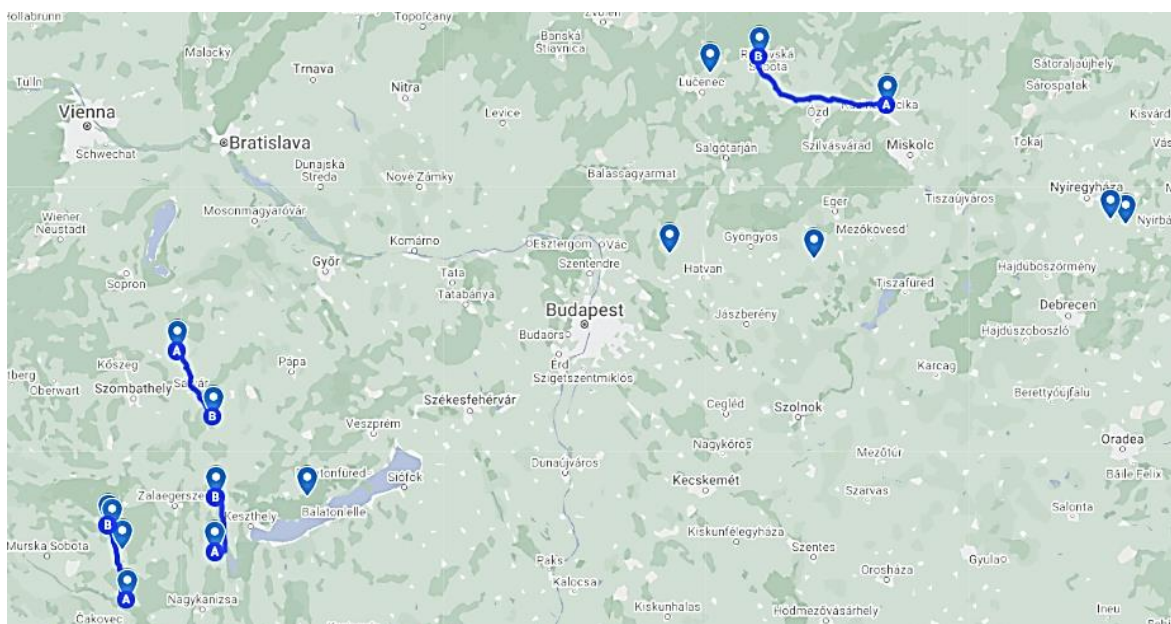
Emsedföldre és Enese ugyanúgy egyetlen nemzetség birtokában állhatott, mint a Rumiak Rum és Doroszló közötti 32 kilométeres vonulási útja. Az ősmagyar nemzetségek ugyanis állattartók voltak, téli és nyári szálláshely között legeltették csordáikat. Legtöbbször - törzsi hovatartozásuknak megfelelően - 2-300 kilométeres körzetben egy másik szálláspárral is rendelkeztek. Ilyen az említett Emse-patak és Encs pusztája közti útvonal, Emőke és Imely között 50 km a Nyitra, Encs (alatta Ináncs) és Emőd között 60 km a Hernád partján.

Enese nemzetség helynevei (saját szerkesztés, Google MyMaps)

A négy szállásvonal közül három észak-dél-tájolású, 50-60 km hosszan folyót követ, mind a négy hegyvidékről alföldre vezet. Szabálytalanság, hogy a vonalak nem követik a folyó partját, hanem jellemzően az alsó, nyári szakaszon az utolsó pillanatban áttérnek a másik partra. (Encsről Emődig nem vált partot, de a Sajót szeli az út.) Magyarázatul többek közt azt hozhatjuk fel, hogy pl. Enesénél a nemzetség a Péc-cel együtt vagy talán előttük birtokolt a Rába-Marcal jobb oldalán. Ez volt a védettebb oldal egészen a XIII. századig, amikor a német támadások elűltek.

Ezen a ponton hangsúlyozni kell a birtokláncok feltételezett voltát. Tökéletes mintákról beszélünk, melyek a helynevek kezelésének egy elméletét nyújtják. Egyrészt számításba kell venni, hogy nemzetségek különböző hullámokban települtek meg. A szabad föld első foglalásai és a szállások kiépülése után a nemzetségek differenciálódása, új betelepülők, uralkodói elkobzások, kereskedelmi és hadi útvonalak létrejötte stb. az ősmagyar helynévrendszert lényegesen rongálta. Hasonló birtokpárokkal rendelkezik a Kál nemzetség: Vas megyében Sajtoskál és Káld, Abaújban Szkálnok és Szuhakálló, Zalában Dióskál és Kállósd, valamint a Kerka völgye. CSÁNKI-nál (1890) birtokcsoportokat találunk Veszprém (Mindszentkál, Szentbékkál, Köveskál), Fejér (Káll, Káld, Kálna), Szabolcs (Nagykálló, Kállósemjén, Kál), esetleg Heves és Nógrád megyékben.

Kál nemzetség helynevei (saját szerkesztés, Google MyMaps)

Két folyót összekötő nemzetségi birtokra példa - Emse-patak és Encs puszta analógiáján - az Orciak Orci-Harc közötti 70 km-es útja Somogyban. Jellemzően későbbi betelepítésről van szó, bár akadhatnak egyéb okai is. Ezeknél most nem időzünk tovább, hanem számba vesszük a vizsgált nemzetség családjait.

Enese családok

A nemzetséghez azokat a családokat soroljuk, melyek a nemzetségalapítók vérvonalához vagy tulajdonlásához kapcsolódnak. Újabb értelemben mindazok, akik a nemzetségi területen birtokolnak, anélkül, hogy más nemzetséget képviselnének, az Enesékhez sorolódnak. Ez az Enese-nevet viselőkön kívül Enese és rokon községeinek lakosságát az ősi nemzetség örökségébe helyezi.

Enese-nevet viselnek a RADIX adatbázisában

- *Encs/Enes, Encsei, Encsenci,*
- *Enesei (Enessey), Enesy, Emese,*
- *Emőd, Emődi (Emodi, Emódi, Emödy),*
- *Emőki, Emőkey családok.*

A résői Ensel család Nyitra megyéből származik, ami ugyebár ismerős számunkra. Mégis, inkább a német Hensel-Hansel név magyarosodását láthatjuk mögötte. Hasonló a helyzet az Ens (Enschi), Ensöl nevekkel. Ki kell zárunk a Kenese és Gyenese neveket is. Kenese - Kani-zsához hasonlóan - szláv királynői jelzővel, de legfeljebb a sumér kene-su alappal rendelkezik. Gyenese a Dénes magyar változata.

TÖTÖSY (2021) az Enese-nevek közül (előneveket is beleértve) tucatnyi nemes családot azonosít:

- enesei Enessey – Győr megyei család, melynek egy ága „görsöni” előnévvel Veszprém megyében tovább él;
- *Encsey* - Baranya megyeiek, vélhetően az 1428-ban említett Hencseji (Hentsey) családból;

- encsi *Széll* - esetleg a makói Széll családból, akik Borsodba települtek, címereslevél 1604-ből, igazolva 1821-ben;
- emőkei *Csánky* - címereslevél 1626-ból Nyitra megyében, feltételezhetően az Emőkey családból, ami a Ludány nemzetségből származik, és a XIII. században települt be Turóc-ból;
- emőkei *Emich* - német család, 1867-ben megnevesítve;
- emőkei *Fodor és Török* - alias nevek, feltehetően szintén az Emőkey-ből;
- emőkei *Janik* - a XIII. században Nagyemőkére adományt kapott család;
- emőkei *Zauner* - azaz Czauner, Trencsén vagy Pozsony megyei család, 1646-os nemeslevéllel;
- nagyemőkei *Deseő és Zobonya* (nagyendrédi és földemesi *Szobonya*) - Hont-Pázmány nemzetségből származó családok;
- rohodi és nagyemőkei *Rohody* - Szatmár megyei család - bár MAKRA (2003) cáfolja a kapcsolatot;
- nagyemőkei *Vass* - a vajki Vass család ága, nemeslevél 1650-ből;
- nagyemőkei *Seregély* - helyesebben Seregélyi (1844-ben igazolva), esetleg a közeli kisvezekényi Seregélyekből, akár a Vas megyei seregélyházi Seregélyektől;
- emődi *Jakab* - esetleg a Jakabfalvy vagy Jakabházy családokból;
- emődi *Szénássy* - feltételezhetően a kolozsvári Szénássy családdal azonos, akik 1555-ben nyertek adományt Bordos megyében, a többi Szénássy/Szénási családdal (tótkuti, dobai, szénási, nagyváradi) együtt erdélyi töből származhattak;
- emődi *Tóth* - lenyomozhatatlan alias-név, érdekesség viszont a „nitrai” Tóth család, amely 1568-ban Borsodban nyert nemességet, valamint Hernádkércs Tóth-jai, ami történetesen Emőd és Encs között félúton fekszik;
- *Emődy* alias *Dedesy* - Sáros megyei család, névadójuk lehet Dédes vár, amit az Ákos nemzetség építtetett;
- felsővásárdi *Emődy* - REISZIG (1899) szerint Borsodból származtak át Nyitra megyébe, ahol a Nagyemőke melletti Cabajon telepedtek meg.

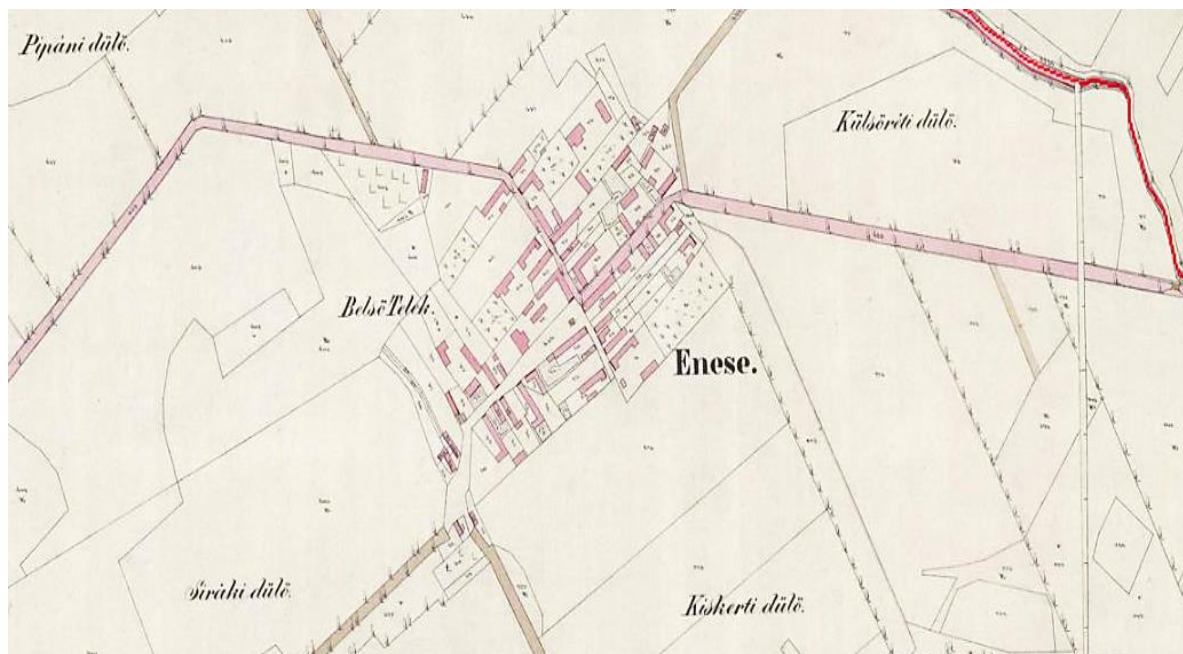
A fentebbiek tekintélyes része betelepült, azaz a nemzetségi birtok nevét utólagosan felvevő család. Okleveles korszak előttről igazából azt sem tudjuk bizonyítani, hogy az első említett tulajdonosok honnan kerültek oda - és nincs is jelentősége. Nem célunk minden Enese helyneven birtokló családot felsorolni, csupán számba vettük azokat, akik nevükben fenntartották a nemzetségi birtok emlékeztétét. Végeredményben egyetlen Enesét és egyetlen Enesey családot tudunk felhozni, mely viszonylag romlatlanul megtartotta írásképet.

Enese település

2004 és 2011 közötti régészeti kutatások Enese határában őskori (5000 éves), bronzkori (3200 éves), római, szarmata/avar és Árpád-kori településrétegeket tártak fel. Az utóbbiból előkelő temetkezések maradványai (aranyozott ezüst, ékköves dísz tárgyak, kerámia) kerültek elő. A lószerszámok milyensége nyomán női síroknak tartják a leleteket, ami részben megerősíti a helyszínt birtokló nemzetség papnői hagyományát.

A Rábaközi örgrófságot elődeink 907-ben döntötték meg. HÓMAN (1928) szerint a Rábavölgyét Vérbulcsú-Lád törzse (kér törzs) hajtotta uralma alá. Ugyanakkor a Rábaközben csak a

megyer, gyarmat és győr törzsek helynévi lenyomatai maradtak fenn. BELITZKY (1935) szerint a területet először a *megyer* törzs szállta meg, majd a vezéri *tarján* és *kér* törzs osztozkodott rajta, köztesen besenyőket telepítve.

Enese község (katonai felmérés, 1854)

A Győrtől nyugatra, Kóny és Rábatatona között (az ún. Tóközben) elhelyezkedő Enese falut 1270-ben enesei majorsággként (közvetlen kezelésű urasági birtok), 1366-ban Inse-ként említik. A Rába a Lajta után második védelmi vonalunk volt nyugat felé - meg is állította az 1030-as és 1044-es támadásokat. Ezután 1271-ben volt háború a vidéken, ahol újfent sikerült a németet eltéríteni.

VENDE (1899) megerősíti, hogy Enesét besenyő telepek szegélyezik (Bezi, Patona). REISZIG-től (1899) megtudjuk, hogy a túlsáron a Pok, Pécz, Alap, Gug, Pátróh nemzetségek éltek. A szomszédos Kóny a Rábán átnyúló Tét nemzetségé volt, míg a part-menti Rábacsécsény a Győr, később esetleg a Zsidó nemzetségé. Nem messze, Csorna Súr vezér családjához tartozott, aki GYÖRFFY (1997) szerint a tarján törzs tagja lehetett. Később az Osl nemzetség terjeszkedett nyugatról, ezen kívül a Csákok és Gut-Keled-ék szereztek birtokot a környéken.

Mindebből arra következtethetünk, hogy - a közeli Ikrényhez hasonlóan - Enese önálló nemzetségi központként bírhatott. FRANCISICS (1896) szavaival „*a hasonnevű nemzetség ősi fészke*”. A honfoglaláskor előtámadó törzsünk fejlett avar települést talált itt, melyet feltételezhetően a vezérségnek adott át, akiktől a papnői csoport és azok kísérei átvették.

Kitekintés

Összefoglalásként elmondható, hogy az Enese nemzetség példáján jellemző magyar köznemesi családok eredetét ismerhettük meg. Mégis egyedülálló helynévi lenyomat tárult elénk, egyedi összefüggésekre derült fény. A régészetből, magyar néprajzból és mondavilágból ismert Emese az ókorig visszakövethető papnői kultusz tárgyaként szolgálhatott vezéri nemzetség honfoglalás előtti kialakulásához. Legalább négy szálláspárt tudunk azonosítani, ami ide kap-

csolható, ezekből tucatnyi újkori család eredeztethető. Legendás ősök után középkori felemelkedést, majd elaprózódást tapasztalhatunk. A nemzetségi név különböző változatai - akár előnévként – számtalan betelepült, ill. rokon ágat kapcsol a nemzetség fájába.

Mit hoz a kibontakozóban lévő korszak - nem tudhatjuk. Mindenesetre sokasítanunk kell fajtánkat, az istenfélők, hittől élők táborát, mert van örökségünk, amit tovább kell adnunk. Az Enese-családokat és az Enese-települések lakóit erre saját nevük kötelezi.

Irodalom

- Dümmerth Dezső: *Az Árpádok nyomában*. Corvina, Budapest, 2003.
- Demény István Pál: *Emese álma*. in: *Erdélyi Múzeum*, LVIII. 1996/1-2. pp. 65-82.
- Nagy Sándor: *A magyar nép kialakulásának története*. Editorial Transsylvania, Buenos Aires, 1968. p. 59.
- Fercsik Erzsébet - Raácz Judit: *Keresztnevek enciklopédiája. A leggyakoribb női és férfinevek*. Tinta Kiadó, 2009. p.16.
- Jaksa Helga: *Nők a honfoglalás korában*. Belvedere Meridionale Kiskönyvtár 9. Szeged, 1997. pp. 121-124.
- Bátty Zsigmond: *Helynévtarlózások*. in: *Föld és ember* II/3-4, 1922. pp. 238-239.
- Karácsonyi János (1900): *A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig I. Magyar Tudományos Akadémia*, Budapest.
- Csánki Dezső (1890): *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában I. Magyar Tudományos Akadémia*, Budapest.
- <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Csanki-csanki-dezso-magyarország-történelmi-földrajza-a-hunyadiak-korában-1/iii-kötet-62BB/veszpremmegye-6D99/helysegei-6E27/>
- Bátty Zsigmond: *Néhány vonás Komárommegye településtörténetéhez*. In: *Föld és ember*, (3) 2-4. pp. 49-65. (1923) p. 61.
- Juhász Péter: *Anonymus: fikció és realitás. Az Álmos-ág honfoglalása*. Belvedere Meridionale, 2019. p. 65.
- Steven Tötösy: *List of Historical Surnames of the Hungarian Nobility*. Purdue University Press, West Lafayette, 2021.
- Makra Zsigmond: *A Rohody család története a XIV–XV. Században*. in: *Szabolcs-Szatmár-Bereg levéltári évkönyv* 16. Nyíregyháza, 2003. p. 107. oldal.
- Reiszig Ede: *Nyitra vármegye nemes családjai*. in: Borovszky, S. (szerk.): *Magyarország vármegyéi és városai. Országos Monografia Társaság*, 1899.
- Hóman Bálint: *Magyar történet*. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1928.
- Belitzky János: *A magyar törzsek és nemzetségek vándorlása. A Gróf Klebelsberg Kuno Magyar Történetkutató Intézet évkönyve V.. Szerk. Angyal Dávid*. Budapest, 1935. p. 67.
- Vende Aladár: *Győr vármegye községei*. in: Borovszky, S. (szerk.): *Magyarország vármegyéi és városai. Országos Monografia Társaság*, 1899.
- Reiszig Ede: *Győr vármegye és város története*. in: Borovszky, S. (szerk.): *Magyarország vármegyéi és városai. Országos Monografia Társaság*, 1899.
- Györffy György. *A magyar törzsnevek és törzsi helynevek., Honfoglalás és nyelvészet*. Ballasi Kiadó Budapest 1997.
- Francsics Norbert *Györmegye. Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képen*. in: *Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képen*, XIII. kötet. 1896.

FÜGGELÉK

Meghívó